4.
POETIKA SOCIJALISTIČKOG REALIZMA (1945-1952): PITANJE KNJIŽEVNOG DIS(KONTINUITETA)

Staniša Tutnjević

Sažetak: U radu se razmatra pojam poetike socijalističkog realizma i ukazuje na njegovo mjesto u književnosti na jugoslovenskom prostoru između dva rata i poslije 1945. godine. Zaključuje se da se radi o usputnoj, prolaznoj književnoj pojavi koja više funkcioniše na osnovu stereotipa koji je stvoren o njoj, nego na osnovu njenog stvarnog učinka i značaja za razvoj i kontinuitet književnosti jugoslovenskog prostora u XX vijeku.

Ključne riječi: poetika, ideologija, socijalistički realizam

I.

Uvriježeno je mišljenje da je socijalistički realizam utemeljen prvenstveno na ideološkim pretpostavkama, te da je u stvari i zamišljen s ciljem da se putem umjetničkog djela mogu saopštavati određene ideološke poruke. Te poruke prvenstveno podrazumijevaju shvatanja o klasnom ustrojstvu ljudskog društva, posebno onog njegovog aspekta koji se tiče socijalne pravde. Otud i institucionalizovanje tog poetičkog obrasca pod imenom *socijalistički realizam*, izvršeno na kongresu sovjetskih pisaca 1934. godine. Ovo književno opredjeljenje, kao što je poznato, u našim literarnim prilikama bilo je imenovano i kao *napredna*, tj. *socijalna literatura,* odnosno kao *pokret socijalne literature* ili *književna ljevica*. Svi ovi nazivi, nije teško uočiti, umnogome ne izlaze iz teorijski iole snošljive definicije nekog *poetičkog* fenomena i dozvoljavaju da se pod njihovo okrilje podvedu i znatno šire i raznolikije književne pojave i situacije, koje se više tiču spoljnih, u ovom slučaju pretežno tematskih i ideoloških, a manje unutrašnjih, strukturnih, poetičkih karakteristika književnog djela. Ali kako se književna praksa i djela koja, iz ovih ili onih razloga, podvodimo pod pojam socijalističkog realizma i tako ih tumačimo, ipak ne odnose *samo* na socijalnu tematiku i socijalne odnose, razumljivo je što se ova poetika kasnije imenuje i opštijim pojmom *novi realizam* kojemu će, kako znamo, Lukač dati relativno prihvatljive teorijske okvire.

Iz ovoga se, nadam se, nagovještava stanovište da se osnovno pitanje poetike ne može uslovljavati pitanjem ideologije, i da se pojedini poetički obrasci ne konstituišu, a samim

time međusobno i ne razlikuju na toj osnovi. To znači da se i socijalistički realizam poetički samo prividno identifikuje u području i uz pomoć ideologije. Smatram da je pitanje poetike u stvari pitanje unutrašnjeg strukturnog ustrojstva djela i međusobnog odnosa i poretka njegovih pojedinih strukturnih sastojaka odnosno slojeva, među kojima ideologija kao nužni sastavni dio bilo koje i bilo čije slike svijeta, također ima određeno, manje ili više uočljivo mjesto. To ne govorim bez povoda i razloga. Jer, opšta je pojava da se ideologija ne javlja samo kao prva pomisao pri pominjanju socijalističkog realizma, nego se legitimno tretira i uzima i kao najbitnija odrednica na kojoj je on utemeljen. Osim toga, što je u ovom slučaju još važnije, ideologija se javlja i kao glavno sredstvo pomoću koga se ta poetika tumači, i pri tome najčešće osporava: malo je koja pojava u istoriji književnosti, pogotovo ona koja se tiče poetike, doživjela tolike i takve diskvalifikacije i one su u najvećem broju slučajeva inspirisane ideološki motivima i razlozima. Uobičajeno je, dakle, da se poetika socijalističkog realizma objašnjava i vrednuje prvenstveno ideološkim, a ne književnim, poetičkim razlozima i mjerilima.

To nije teško objasniti jer, ipak, uz sve relativizacije, pojam socijalističkog realizma, koliko god njegovo ime bilo neadekvatno, ima svoje mjesto u istoriji svjetske, pa i naše književnosti, mnogo značajnije u Sovjetskoj Rusiji i drugim socijalističkim zemljama, posebno poslije Drugog svjetskog rata, a manje i po mome mišljenju, uglavnom epizodno u Jugoslaviji.[1] Ostvarena je značajna književna praksa koja se manje ili više opravdano podvodi pod ovaj poetički obrazac, i ona u osnovnom podrazumijeva dvije stvari: prva je određena slika svijeta, zasnovana na socijalističkoj ideologiji i (umnogome degenerisanoj) praksi kakvu je ta ideologija doživjela u svim segmentima života socijalističkih zemalja, naravno s izvjesnim izuzetkom Jugoslavije, a druga je način kako ta slika učestvuje i mjesto, često *prioritetno*, koje zauzima u strukturnom ustrojstvu djela. Obično se takva slika svijeta i mjesto koje joj se daje u strukturnoj ustrojenosti djela najčešće posmatraju u međusobno uslovljenoj i nerazdvojivoj povezanosti, što se nekako čini očekivanim i logičnim. Ali meni se čini da upravo zbog takvog shatanja dolazi do ključnih nesporazuma čiji je ishod ideologizacija ovog poetičkog obrasca i njegova diskvalifikacija ideološkim, a ne poetičkim sredstvima. Jer, ta slika svijeta sama po sebi teško da se može vrednovati, bilo pozitivno ili negativno, kao i bilo kakva druga slika svijeta u književnosti od kada ona postoji do današnjeg dana. „Kvaka" je očito u onom drugom: u mjestu, *povlaštenom*, koje se toj slici daje u strukturi djela, čime se remeti i dovodi u pitanje njegova unutrašnja, poetička ustrojenost. To povlašteno mjesto ove slike svijeta, po mome mišljenju, jedino može i treba da bude osnov za diskvalifikaciju ovog poetičkog obrasca, kao i svakog drugog kod koga se to sreće, jer kada se daje prednost jednom njegovom strukturnom sloju nužno se narušava njegova unutrašnja, prirodna ravnoteža i tako se pogubno utiče i na njegovu estetsku informativnost.

Ali to nije, kao što smo već nagovijestili, slučaj jedino sa ovim poetičkim obrascem. Nećemo pominjati cjelokupnu istoriju literature, sa mnoštvom primjera takve pozicioniranosti slike svijeta u strukturi djela, bilo da je to rezultat aktivnog i svjesnog autorskog

[1] Pojam socijalističkog realizma, kao što se zna, odnosi se isključivo na period postojanja zajedničke jugoslovenske države i imao je određena značenja i ulogu i u prvoj, kapitalističkoj (1918-1941) i u drugoj, socijalističkoj (1945-1991) „verziji" te države. Stoga se u ovom radu tretira kao zajedničko jugoslovensko književno pitanje, pa je tome prilagođena i terminologija koja se pretežno upotrebljavala u to vrijeme („jugoslovenska književnost", „naša književnost", i sl.) Lokalne, a posebno nacionalne karakteristike ove književne pojave nisu posebno dolazile do izražaja, što ne znači da se ne može posebno govoriti o karakteru i kontinuitetu ovog književnog projekta u svakoj od književnosti sa bivšeg jugoslovenskog prostora.

čina ili recepcije djela na koju autor ne može uticati. To je uostalom opšte mjesto realizacije mimetičkog načela u umjetnosti koje se najpotpunije iskazuje upravo u realizmu. Najšire shvaćen, „bez obala", kako slikovito kaže Rože Garodi, pojam realizma se u određenim, priručnim situacijama parcijalizuje i daju mu se uža, specifična značenja. Pojmu socijalističkog realizma, na primjer, prethodio je pojam kritičkog realizma primjeren književnoj praksi 19. vijeka, o kome ovdje, valjda, nije potrebno davati bliža obavještenja. Međutim, čini se da kritika remećenja strukturne ravnoteže djela na osnovu povlaštenosti koja se daje sopstvenoj slici svijeta, zasnovana na ideološkim razlozima i instrumentima, u slučaju socijalističkog realizma dolazi mnogo više do izražaja nego u drugim slučajevima.

Razlog tome su očito razmjere književne prakse izravno ili posredno izrasle pod okriljem ovog poetičkog obrasca, ali i ukupna sudbina društva i država utemeljenih i organizovanih na ideologiji koja je bila okosnica slike svijeta književnih djela koja se smatraju dijelom te književne prakse. Ta ukupna sudbina socijalističkog odnosno komunističkog projekta u 20. vijeku, kojim su, naravno, bila obuhvaćena sva područja, pa i umjetnost, kritičarima socijalističkog realizma na neki način i daje legitimitet i kakvu takvu ispriku kada ovu književnu pojavu prvenstveno vrednuju ideološki, a ne poetički.

Kad se govori o ovom obrascu obično se pominju rigidna teorijska obrazloženja Todora Pavlova i Ždanova i izreke o tipičnim likovima u tipičnim okolnostima, a pisci se tretiraju kao inženjeri ljudskih duša, itd. Prema takvim teorijskim elaboracijama čini se da se radi o veoma čistom i dosljednom poetičkom obrascu. Međutim, kako je ranije nagoviješteno, već i iz imenâ pod kojima se on javlja, uočljiva je izvjesna difuznost ovog pojma i nesaglasnost sa sadržajem koji se pod taj pojam podvodi. Prelijevanje toga sadržaja preko granica njegovog iole prihvatljiovg teorijskog određenja, posebno dolazi do izražaja u našem, jugoslovenskom slučaju. Na osnovu te naše specifične situacije meni se i nametnula spoznaja da je teorija i praksa socijalističkog realizma kod nas imala umnogome usputni i epizodni značaj, te da nije imala bitnijeg uticaja na dis/kontinuitet, odnosno na kontinuitet i diskontunutet književnosti na jugoslovenskom prostoru, što je moja tema na ovom skupu.

Pri tome, mislim da ne treba miješati poetiku soc-realizma, kao način i mjeru unutrašnje organizacije umjetničkog teksta, sa ukupnom situacijom, položajem i ulogom pisca u komunističkom društvu koja je, neki se s tim možda neće složiti, imala i dobrih i loših strana. Njegovo aktivno učešće u vlasti ili stradanje od nje u najčešćem broju slučajeva nije zavisilo od unutrašnje poetičke strukturiranosti njegovog djela. Ukoliko je takvih slučajeva i bilo ta situacija se vremenom radikalno mijenjala, tako da su neke političke, državne i sudske osude i presude i diskvalifikacije pojedinih pisaca iz ranijeg perioda vremenom gubile svoj prvobitni značaj, postale izlišne u kasnijim fazama razvoja toga društva, a neke su kao takve i formalno ukinute. U dosta dugom periodu, još od pedesetih godina prošlog vijeka, kada je došlo do raskida sa poetikom socijalističkog realizma, pa sve do osamdesetih godina, dešavalo se da su „pojedina umetnička dela istovremeno institucionalno podržana i institucionalno zabranjivana".[2]

U vezi s tim, da uzmemo primjere iz srpske književnosti, prisjećamo se slučajeva sa romanima *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihajlovića i *Nož* Vuka Draškovića, sa dramom *Golubnjača* Jovana Radulovića i zbirkom pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoga, itd. U tom pogledu posebno je indikativan slučaj pjesnika Gojka Đoga, posljednji kulturno-književni

[2] Anđelka CVEJIĆ, „Umetnost u doba kulture", intervju sa Miškom Šuvakovićem, *Politika*, (Beograd), br. 34539, 3. I. 2010., 11.

skandal te vrste u istoriji jugoslovenskog socijalizma, koji je 1981. godine osuđen i zatvoren zbog navodnih negativnih asocijacija na Tita u pomenutoj zbirci poezije. Iako se u ovom slučaju može reći da je represija nad pjesnikom izvršena iz poetičkih razloga, tj. zbog toga što je u unutrašnjoj strukturi njegovog djela pronađena negativna ideološka poruka, očito je da mjera kojom je ova zbirka mjerena nema nikakve veza sa poetikom socijalističkog realizma i da bi svaki političar koji je o njemu loše govorio, novinar koji je o njemu negativno pisao ili sudija koji ga je osudio, bili iskreno uvrijeđeni ako bi im se prigovorilo da su u tim slučajevima nastupili sa stanovišta te poetike.

Svi su se oni dobro čuvali da ne ispadne da su se bavili umjetničkim, tj. poetičkim aspektom pomenute zbirke, jer bi njihov negativan odnos prema njoj time izgubio legitimitet i držali su se svoje struke: politike i prava, ne objašnjavajući i teorijski ne obrazlažući, doduše, na čemu je utemeljen njihov politički, odnosno pravni odnos prema ovom ili bilo kom drugom umjetničkom tekstu. Koliko je pomenuta presuda u toj fazi razvoja društva već bila potpuno izlišna svjedoči i podatak da je G. Đogo na kraju pušten iz zatvora zbog bolesti, s obzirom da se nije mogao aktivirati akt pomilovanja, jer ga pjesnik iz protesta formalno nije htio da zatraži. Koliko ja znam prosto je nemoguće naići na bilo koju i bilo kakvu moralnu, političku ili sudsku presudu nekom piscu koja bi se, i u najgorim, poratnim vremenima, pozivala na autoritet poetike socijalističkog realizma: sve su to zapravo bile najčešće priručne, proizvoljne amaterske ideološke i političke dis/kvalifikacije, inspirisane ili namijenjene određenom dnevnopolitičkom trenutku, koje nisu mogle naći uporište ni u jednom poetičkom obrascu, niti su se na bilo koji od njih i pozivale, uključujući i socijalistički realizam. Tim prije što je socijalistički realizam, već od najranijih pedesetih godina bio postao omraženi simbol jednog vremena i jednog modela socijalizma koji se smatrao prevaziđenim i na čijem dezavuisanju su podjednako radili i književnici i političari.

II.

Ima više okolnosti i činjenica koje su doprinijele da se poetika socijalističkog realizma, prvo u periodu između dva rata, a potom i poslije oslobođenja 1945. godine, relativizuje, ublaži i obesnaži u tolikoj mjeri da se može govoriti uglavnom o njegovoj epizodnoj ulozi i značaju za književnost 20. vijeka na čitavom jugoslovenskom prostoru, odnosno u svim zemljama bivše Jugoslavije.

U vezi s tim, kada je u pitanju period između dva rata, nema nikakvih dilema. Tada je ovaj poetički obrazac, pod kojim god imenom se javljao (socijalna literatura, pokret socijalne literature, novi realizam, književna ljevica), u čistom, izvornom, sovjetskom obliku ili u vidu raznih surogata, u svakom pogledu bio po strani i na periferiji glavnih književnih tokova i zbivanja, bez većeg uticaja na dalje pravce razvoja književnosti. Istina, na osnovu zastupljenosti socijalne tematike i pojačanog interesovanja savremene književnosti za pitanja svakodnevnog života ljudi u tom periodu, može se govoriti o značajnom i uočljivom odjeku i uticaju socijalnog angažmana i u književnosti na jugoslovenskom prostoru, preuzetog iz većih evropskih književnih centara, a posebno iz sovjetske Rusije. Pri tome, međutim, treba imati na umu da su motivi takvog književnog angažmana bili veoma raznoliki. Najčešće se radilo o vječitoj, trajnoj, u svim vremenima prisutnoj, zainteresovanosti književnosti za socijalni život, posebno za onaj njegov aspekt koji se tiče socijalne pravde i ljudi sa društvene

margine, koji se u ovom periodu pojačavao pod uticajem opšteg duhovnog klonuća epohe, razočarenja poslije do tada najveće svjetske ratne kataklizme i uticaja Oktobarske revolucije. Međutim, samo je jedan manji dio toga socijalnog književnog angažmana imao neke veze sa izvornim porijeklom i značenjem poetike socijalističkog realizma. Često se radilo o književnim djelima koja se po osnovnim poetičkim karakteristikama, tj. po unutrašnjoj organizaciji teksta koji je sadržavao socijalnu tendenciju, gotovo ni po čemu nisu razlikovali, ali objektivno ne samo da nisu pripadali istoj vrsti književniog aktivizma koji podrazumijeva socijalistički realizam, nego su predstavljali i međusobno sasvim suprotstavljene, antagonizirane oblike književnog angažmana. Uzmimo kao primjer neke izrazite, bizarne socijalne priče o prostitutkama iz zagrebačkog parka Tuškanac sarajevskog pisca Novaka Simića, koji je živio i stvarao u Zagrebu, na jednoj, i smjerno, hrišćanski intonirane, priče o bijedi patrijarhalnih hercegovačkih ljudi Ilije Jakovljevića, koji je poput Simića također porijeklom iz Bosne, izvjesnu književnu afirmaciju stekao u Zagrebu – na drugoj strani. U jednom slučaju radi se o revolucionarnom, klasnom pogledu na socijalnu bijedu i nepravdu, a u drugom o blagoj hrišćanskoj samilosti prema siromašnima i preziru prema bogatim i za ljudsku nevolju neosjetljivim ljudima. I u jednom, i u drugom slučaju radi se o pristrasnom, tendencioznom, ideološkom i humanističkom angažmanu u korist siromašnih koji je, kao što je rečeno, u pogledu unutrašnje poetičke strukturne organizovanosti teksta ostvaren gotovo na istovetan način. Na jednoj strani je, dakle, N. Simić koji je u svojoj književnoj aktivnosti iz toga perioda bio izraziti sljedbenik revolucionarnih sovjetskih književnih tendencija koje su 1934. godine objedinjene i poetički institucionalizovane pojmom socijalistički realizam, a na drugoj je I. Jakovljević koji je bio protagonista tzv. „katoličke književnosti" čiji su sljedbenici u hrvatskoj književnosti i u programskom pogledu, a i u književnoj praksi, artikulisali jedan sasvim jasan, ideološko-moralistički koncept literature, zasnovan na hrišćanskom katoličkom moralu i ukupnom pogledu na svijet[3]. U pitanju je, dakle, istovetan poetički način oblikovanja i unutrašnje organizacije teksta sa socijalnom tematikom i ideološko-humanuističkom porukom, ali sa sasvim drugačijim smislom i funkcijom. Bilo bi, naravno, sasvim pogrešno oba ova obrasca nazvati poetikom socijalističkog realizma.

Između ove dvije krajnosti nalazi se širok spektar motiva koji su uslovljavali prisustvo socijalne tematike u književnim djelima i mnoštvo različitih načina kako je ona pozicionirana u unutrašnjoj organizaciji teksta.[4]

Međutim, u ukupnom književnom stvaralaštvu između dva rata samo se jedan, manje uočljiv i značajan aspekt ovog pitanja odnosi na izvorno, autentično porijeklo socijalnog književnog angažmana, pupčanom vrpcom vezano za poetiku socijalističkog realizma. Radi se o onim književnim stremljenjima koja su u našu književnost došla pod uticajem Oktobarske revolucije, najčešće iz Sovjetske Rusije, iz kojih je u domaćim prilikama stajala Komunistička partija. Ta književna orijentacija snažnije se uočava 1929. godine i legitimiše u časopisima *Kritika* i *Nova literatura*, i u almanahu jugoslovenske socijalne poezije pod naslovom *Knjiga drugova* (Sarajevo, 1929), a posebno značajan podsticaj za njen nastanak i razvoj dao je snažni, sugestivni i furiozni književni i intelektulni angažman Miroslava Krleže. Nešto intenzivnije ovaj pokret trajao je do 1933-1934. godine, a onda se opet nešto

[3] Zalaganje za ovu vrstu književnosti Jakovljević, na primjer, izričito artikuliše u predgovoru romanu *Spiritus procellarum* Narcisa Jenka (izdanje i naklada Prve hrvatske dioničarske tiskare, Osijek 1922). O fenomenu katoličke književnosti u Hrvatskoj vidjeti: Vladimir LONČAREVIĆ, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900.-1945.). Teorijske i programske odrednice, književna politika i organizacijska struktura*, Zagreb 2005.

[4] To pitanje iscrpno sam analizirao u svojoj knjizi *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata*, Sarajevo 1982.

jače intenzivirao od 1937. godine, kada se pred sam rat, u njemu značajnije osjetilo prisustvo Komunističke partije (časopisi *Mlada kultura* i *Književne sveske*).

U ovom relativno kratkom vremenskom periodu ovaj pokret, koji je, kao što smo vidjeli, djelovao pod različitim imenima, nije dao neka značajna književna imena i djela. Osim toga i u samom pokretu došlo je do razmimoilaženja koja su u nauci o književnosti imenovana kao sukob na književnoj ljevici.[5] Na jednoj strani su bili autori koji su rigidnije shvatali socijalni angažman književnosti kao sredstva klasne borbe, koje je uočljivije podržavala Komunistička partija, dok su na drugoj strani bili intelektualci i književnici na čelu sa Krležom, koji su književni angažman uslovljavali zahtjevom da se unutrašnja organizacija literarnog teksta mora zasnivati prvenstveno na književnim zakonitostima.

Uz sve to treba imati na umu i činjenicu da i kod onih pisaca koji su na ovaj ili na onaj način u određenim prilikama isticali potrebu književnog angažmana koji bi se institucionalno mogao vezivati za poetiku socijalističkog realizma, ni približno ne postoji stalna i trajna dosljednost u tome, niti kompatibilnost između njihovih književnoteorijskih tekstova i stvarne književne prakse. To je zavisilo od mnoštva razloga književne, političke, kulturne ili lične prirode, uključujući i one najprozaičnije koji se tiču sopstvene književne afirmacije, slučajnih književnih veza, simpatija ili animoziteta, itd. Slučaj pomenutog Novaka Simića, na primjer, u tom pogledu veoma je poučan: dok je na jednoj strani pisao programske i kritičke članke o potrebi takvog književnog angažmana, objavljivao priče na samoj granici socijalnog kiča i uređivao i izdavao almanah jugoslovenskih socijalnih pisaca pod naslovom *Knjiga drugova*, zbog koga je čitava ta grupa zatvorena i optužena za komunističku djelatnost, na drugoj strani njegova ključna zbirka pripovjedaka *Nepoznata Bosna*, ali i neke druge pripovijetke i prozni tekstovi, ne samo da su potpuna negacija toga književnog koncepta, nego u punoj mjeri slijede trag najmodernijih, džojsovskih i prustovskih književnih stremljenja u evropskoj literaturi toga doba.

Posebno treba istaći da je, za razliku od situacije u Sovjetskoj Rusiji, gdje je poetika socijalističkog realizma bila zvanična državna i partijska poetika, takvo shvatanje književnosti bilo u utakmici sa svim drugim poetičkim koncepcijama, koja u nekom smislu nije čak bila ni ravnopravna. Jer, Komunistička partija kao jedan od ključnih „sponzora“ književne aktivnosti ove vrste, bila je, kao što je poznato, zvanično zabranjena, a u nekim slučajevima (pomenuta *Knjiga drugova*) takva književna djelatnost je tretirana kao vid komunističke aktivnosti i kao takva bila izložena represiji.

Sve ovo što je naprijed rečeno svjedoči da je poetika socijalističkog realizma, čak ako se uzmu u obzir i sve druge književne pojave i manifestacije između dva rata koje se na ovaj ili na onaj način mogu vezivati za tu poetiku, u našim okolnostima imalo u osnovi sasvim ograničen domet i skroman značaj, te da ni na koji način nije moglo izazvati poremećaje u njenom prirodnom razvoju i kontinuitetu niti predstavljati neki čvrst kontinuitetski oslonac za nastavljanje takvog književnog angažmana poslije Drugog svjetskog rata.

III.

Poslije oslobođenja 1945. godine situacija se mijenja. Za razliku od međuratnog perioda sada i u novim socijalističkim zemljama, socijalistički realizam postaje zvanična državno-partijska poetika kao što je do tada bio u Sovjetskoj Rusiji i u tom pogledu svuda se radi

[5] Vidjeti: Stanko LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb 1970.

na njenom teorijskom legitimiziranju, pri čemu se uglavnom sve zadržava na ekstremnim sovjetskim teorijskim iskustvima. U svim zemljama počinje da se odvija i domaća književna praksa koja odgovara novim zadacima književnosti i kulture. Iskustva i posljedice Drugog svjetskog rata i novi poredak do koga je došlo u tim zemljama, od kojih je svaka imala neke specifičnosti i sopstvena istorijska, pa i književna iskustva i obilježja, umnogome je upotpunilo sliku svijeta, karakterističnu za ovaj poetički obrazac. Ta slika svijeta nužno se proširila sa primarnog, socijalnog ustrojstva ljudske zajednice zasnovane na antagoniziranim, klasnim osnovama i počela da obuhvata jedan dosta cjelovit i koherentan ideološki pogled na sva pitanja savremenog svijeta, od političkih, ekonomskih, spoljnopolitičkih, istorijskih, itd. u skladu sa državno-partijskom politikom i interesima zemalja socijalističkog društvenog sistema toga doba. Razumljivo je da se slika svijeta unekoliko razlikovala u književnostima različitih socijalističkih zemalja, zavisno od okolnosti u kojima se svaka od njih našla u Drugom svjetskom radu i pod kojima je konačno bila oslobođena od fašističke okupacije, pri čemu su određenu ulogu svakako imale i istorijske, kulturne i druge specifičnosti svake zemlje pojedinačno. U našem slučaju slika svijeta tzv. socijalne književnosti iz međuratnog perioda, dopunjuje se novim sadržajima, koji posebno dolaze do izražaja u prvih pet-šest godina nakon oslobođenja i odnose se na NOB, socijalističku revoluciju, obnovu i izgradnju, itd. U prvom planu, kao što se zna, nalaze se teme herojske odbrane zemlje, bratoubilačkog rata, entuzijazma u obnovi porušene zemlje, a posebno izgradnja novog, socijalističkog društva i novog čovjeka podobnog tome društvu, itd.

Iako se radi o kakvom takvom kontinuitetu iste poetičke teorije i književne prakse koju srećemo između dva rata i neposredno poslije oslobođenja, nije teško uočiti bitnu razliku između njih. Ta razlika se ne odnosi samo na nešto drugačiji sadržaj slike svijeta, nego prvenstveno na drugačiju poziciju koju je poetika socijalističkog realizma imala u ova dva perioda: u prvom slučaju takva književna orijentacija bila je u ravnopravnom, konkurentskom odnosu sa svim ostalim književnim opredjeljenjima, a ponekad i u lošijem položaju od njih, dok je poslije 1945. godine ona postala zvanična, dominantna državno-politička poetika.

Kao takva ona je u početnom periodu ostavila izvjesne posljedice na razvoj književnosti, ali u cjelini gledano ni tada nije uspjela bitnije uticati na ukupnu književnu svijest niti osjetnije preusmjeriti dalji razvoj i kontinuitet književnosti.

Tome su doprinijeli mnogobrojni razlozi. Prvi među njima odnosi se na dosta kratak vremenski period u kome je socijalistički realizam mogao imati i imao takav, povlašteni partijsko-državni status. Pri tome treba imati na umu sljedeće činjenice. Rezolucija Informbiroa donesena je 1948. godine i već tada su počela sudbonosna, temeljna i dugoročna razgraničenja sa iskustvima socijalizma sovjetskog tipa na svim planovima. Iako se tada desio sveobuhvatni raskid sa Sovjetskim Savezom i drugim zemljama socijalističkog lagera, Jugoslavija je i dalje ostala komunistička zemlja, neovisno o tome što je već početkom pedesetih godina počela da gradi socijalističko društvo u skladu sa sopstvenim shvatanjima i iskustvima. Taj proces izgradnje jugoslovenskog alternativnog modela socijalizma institucionalno je ozvaničen na VI kongresu KPJ/SKJ 1952. godine, što je odmah potom naišlo na adekvatan odziv i u književnosti: iste godine održan je i III kongres jugoslovenskih pisaca u Ljubljani na kome je u uvodnom referatu Miroslava Krleže definisana pozicija književnosti u novonastalim okolnostima kojom prilikom „se obračunao sa doktrinom socijalističkog realizma i ždanovizma“.[6] Taj referat se, dakle, tretira kao čin konačnog i zvaničnog raskida sa socijalističkim realizmom.

[6] Ratko PEKOVIĆ, Okrugli sto „Delo (1955-1992)“, *Književna istorija*, 40/2008., br. 136, 703.

Time je zapravo definitivno okončan i poznati sukob na književnoj ljevici započet u međuratnom periodu između Krleže i njegovog kruga istomišljenika s jedne i radikalnijih socijalnih pisaca čija su shvatanja uloge književnosti u klasnoj borbi u većoj mjeri bila podržavana od strane Komunističke partije, s druge strane. Krležin „Predgovor *Podravskim motivima Krste Hegedušića*" iz 1933. godine i njegova ubojita polemička studija sa vrhom komunističke književne i intelektualne elite, objavljena pod naslovom *Dijalektički antibarbarus* u časopisu *Pečat* 1939. godine, skupa sa referatom na ljubljanskom kongresu pisaca 1952. godine, tako su počeli da predstavljaju kontinuiranu, čvrstu partijsku platformu shvatanja književnosti i njenih zadataka u društvu od tada pa nadalje. Krleža je tako postao ideološka paradigma, uzor, obrazac i neprikosnoveni autoritet u pitanjima književnog angažmana koji je gotovo obavezno prizivan u svim prilikama kada je trebalo razotkriti bilo koji aspekt književnog dogmatizma, među kojima je najistaknutije mjesto imala poetika socijalističkog realizma.

Iako se Krležin referat na ljubljanskom kongresu pisaca 1952. godine obično uzima kao granični tekst raskida sa socijalističkim realizmom, to ne znači da taj proces nije bio počeo još i ranije, kao što, isto tako, ne znači da se relikti te poetike nisu javljali i kasnije. U vezi s tim uputno je napomenuti da je već 1951. godine izašao čuveni roman *Daleko je sunce* Dobrice Ćosića, a 1952. godine romani *Pesma* Oskara Daviča i *Prolom* Branka Ćopića. Dva međusobno suprotstavljena književna lika, doktrinarni lik komesara Pavla s jedne, i ljudski lik komandira Uče u Ćosićevom romanu *Daleko je sunce*, s druge strane, postaju uočljiva paradigma raskida sa dotadašnjim jednostranim i jednodimenzionalnim shvatanjem rata i revolucije,[7] karakterističnim za poetiku socijalističkog realizma, u kojoj je sadržan novi koncept literature orijentisan na potragu za „ljudskim licem revolucije i socijalizma". Da se stvarno radilo o *raskidu* svjedoči činjenica da je i sam Ćosić u svojim prvim književnim radovima, objavljivanim u omladinskim glasilima neposredno poslije oslobođenja, platio danak jednodimenzionalnom, socrealističkom konceptu književnosti toga doba.[8] Istovremeno, intimni lomovi i iskušenja Davičovog Miće iz *Pesme* i ukupna moderna faktura toga romana, ubjedljivo svjedoče o tome da su i najugledniji, poznati pisci rata i revolucije, već uveliko pravili otklon od socrealističkog književnog metoda i ambijenta u kome je on bio moguć. Čak se ni Ćopićev roman, uprkos činjenici da je ovaj pisac mnoštvom svojih primijenjenih literarnih proizvoda ažurno opsluživao aktuelnu, partizansku sliku o ratu i revoluciji, ne može smatrati primjerom socrealističkog romana, na što bi možda nekoga upućivali „klasični", realistički metod pripovijedanja ili slika narodnog ustanka na Kozari i uloge partizana u njemu. Ukoliko bi ti kriterijumi bili presudni za takvu klasifikaciju ovog romana, onda bi na isti način socrealističkim romanom mogao biti proglašen i Ćopićev kasniji roman *Gluvi barut* (1957) koji je također pisan prepoznatljivim realističkom po-

[7] Rat i revolucija su ustaljeni pojmovi kojima se izražavalo ono što se na jugoslovenskom prostoru dešavalo za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ta dva pojma, istovremeno, u sinkretičkom obliku sadrže se i u najčešće upotrebljavanom pojmu Narodnoslobodilačka borba, najčešće upotrebljavanom u skraćenom obliku NOB. Taj pojam pokrivao je prvenstveno oslobodilački rat od fašizma, ali je podrazumijevao i tzv. bratoubulački rat koji je, s jedne strane, u mjeri u kojoj su određene domaće vojne i političke snage kolaborirale sa stranim zavojevačima, bio u funkckiji borbe protiv fašizma, ali je, s druge strane, imao ulogu i građanskog rata koji je podrazumijevao borbu za novi, komunistički tip vlasti i društvenog uređenja poslije oslobođenja. Nešto rjeđe upotrebljavan je pojam Narodnooslobodilački rat (skraćeno NOR) koji, uglavnom, označava isto što i NOB, mada je nekako neutralniji i u manjoj mjeri angažuje ukupan ideološki i emotivni kompleks tadašnje ratne stvarnosti. Danas ti pojmovi izgledaju anahroni i u političkom rječniku su sve više potisnuti ili im se napadno mijenja ideološki predznak, ali za naučne svrhe još uvijek nema pogodnijih.

[8] Vidjeti: Ana ĆOSIĆ VUKIĆ, „Književni počeci Dobrice Ćosića", *Stare i nove književne teme,* Beograd 2007., 175.-189.

stupkom, ali sa donekle izmijenjenom, "revidiranom" slikom o akterima kozarske epopeje. Ovakva pretpostavka očito podrazumijeva identifikaciju poetike socijalističkog realizma na osnovu ideološkog kriterijuma, sadržanog u predznaku koji se daje određenoj slici svijeta, a ne na osnovu unutrašnjeg, poetičkog strukturnog ustrojstva književnog teksta. U našoj književnoj svijesti, naprosto, ugnijezdio se stereotip da se praktično svako djelo u kome se u pozitivnom svjetlu prikazuju partizani, a u negativnom ustaše i četnici, nastalo u neposrednoj poratnoj ideološkoj i političkoj klimi, ali i kasnije, unaprijed smatra socrealističkim. Na drugoj strani, djelo iz istog perioda, ali nastalo u inostranstvu u emigranskim krugovima toga doba ili objavljeno devedesetih godina prošlog vijeka kod nas, poslije propasti Jugoslavije i komunizma, u kome su četnici i ustaše prikazani na afirmativan, a partizani na negativan način, nikome ne bi palo na pamet proglasiti socrealističkim.

IV.

Na prvi pogled čini se da relativno kratki period od pet-šest godina neposredno poslije Drugog svjetskog rata, predstavlja konzistentan isječak naše književnosti koji je čvrsto određen poetikom socijalističkog realizma i na teorijskom i na praktičnom planu. Međutim, izvjesno je da to nije baš tako, jer je bilo mnoštvo elemenata i činjenica koje nisu pogodovale brzoj zvaničnoj inauguraciji, dubljem ukorjenjivanju, konsolidaciji i ukupnoj konzistentnosti i postojanosti tog književnog modela.

Imajući na umu da ovaj književni koncept, kao što smo vidjeli, zbog skromnog dometa i značaja tzv. pokreta socijalne literature, nije imao neki baš čvrst oslonac u shvatanjima književnog angažmana na toj osnovi iz prethodnog, međuratnog perioda, prirodno je da odmah poslije 1945. godine, uz svu partijsko-političku podršku, u literaturi nije bilo baš tako lako sprovesti korjenite promjene. Treba uzeti u obzir da se neke nove i revolucionarne ideje o razvoju društva u umjetnost i književnost involviraju mnogo teže, kompleksnije i slojevitije nego u politici, ekonomiji i drugim oblastima života, s obzirom na to da je književnost prvenstveno zasnovana na sopstvenim, autonomnim književnim zakonima, i da je kao takva daleko više otporna na dnevne ideološke i političke zahtjeve.

Očito je da novo shvatanje književnosti i teorijski i praktično nije u moglo imati neki poseban prioritet u odnosu na mnogo značajnije dnevno-političke potrebe i zahtjeve obnove i izgradnje zemlje, pa samim tim ni pratiti svakodnevne preokupacije nove vlasti. Tim prije, što u tom periodu zbog opšteg siromaštva i prečih potreba u razvoju države i društva nije zapravo bilo ni moguće razviti neku veću književnu aktivnost, što potvrđuje mali broj novopokrenutih listova i časopisa i relativno skromna ukupna izdavačka djelatnost.

Akcenat je, istina, stavljan i prioritet davan novom konceptu književnosti, ali to ne znači da su ostali vidovi književnosti automatski presahli. Najveći broj preživjelih pisaca, jer je bilo dosta i onih koji su nestali u vihoru rata i revolucije, zavisno od situacije nastojao je da nastavi svoju literarnu aktivnost, neki osjetnije, a neki usputno i marginalno prihvatajući nove književne zahtjeve, ali primarno nastavljajući da stvaraju na način i u duhu kao što su i ranije stvarali. Andrić je možda najbolji primjer za to. Činjenica da je nova vlast već odmah 1945. godine omogućila da se objave njegova tri čuvena romana *Na Drini ćuprija*, *Travnička hronika* i *Gospođica*, te priznanja i status koja su ta djela imala od samog početka pa nadalje, u kasnijim fazama razvoja jugoslovenskog društva i književnosti, najbolji su

dokaz da zvanična poetička i tematska aktuelnost književnih djela nisu obavezno prerastali u primarni zahtjev. Andrić, koji je kao što se zna, u nekim svojim proznim tekstovima dobrohotno pokušao da izađe u susret novim preokupacijama i zadacima literature, nije bio usamljen primjer: slično su postupali i drugi već formirani pisci, više manje pokušavajući da odgovore zahtjevima aktuelnog književnog trenutka, ali je teško naći nekog ko bi sav svoj telenat i svoje ukupne književne mogućnosti uložio u taj jednodimenzionalni dnevnopolitički književni projekat. U novom vremenu većina njih se angažuje ne iznevjeravajući svoja početna i osnovna poetička ubjeđenja, u pravilu se zaustavljajući na granici provalije ukoliko bi ona vodila u ambis vulgarnog i rigidnog ideološkog književnog angažmana.

Posebno treba imati na umu razliku između načelnog, programskog, odnosno manifestnog opredjeljivanja za novu poetiku novog vremena, koje se iskazivalo u teorijskim i književno-kritičkim tekstovima, od onog ostvarenog u samoj književnoj praksi, gdje je to bilo dosta teže, složenije i komplikovanije izvesti. Stoga se nerijetko dešavalo da se neki pisac izričitije zalaže za književnost koja bi odgovarala zahtjevima poetike socijalističkog realizma na programskom planu, nego što je u svojoj praktičnoj beletrističkoj aktivnosti uspijevao da dosljedno slijedi takva svoja programska načela. To je također relativiziralo značaj ovog poetičkog obrasca.

Njegov domet i značaj lako se uočava i u situaciji kada se pažljivo analizira cjelokupan književni opus većine pisaca iz druge polovine 20. vijeka, koji obuhvata i ono što su stvorili između dva rata, i ono što su pisali u kratkom periodu od pet-šest godina kada je poetika socijalističkog realizma imala zvanični karakter, a posebno ono što su objavili nakon toga. U svim slučajevima lako se uočava da isječak njihove književne djelatnosti na bilo koji način vezan za poetiku socijalističkog realizma iz toga kratkog perioda, u njihovom cjelokupnom literarnom opusu zauzima usputno i sporedno mjesto i da u skladu s tim ima efemerni, prolazni karakter. Stoga je razumljivo da poetički obrazac koji se zasniva na književnoj produkciji takvog značaja i karaktera nije objektivno mogao imati nekog bitnog značaja za ukupnu vrijednost njihovog djela niti je destruktivno i pogubno uticao na kontinuitet njihovog književnog razvoja i rada, pa samim time ni na ukupnu književnost u okviru koje su djelovali.

Nova književna svijest, istina, mladim generacijama nametana je kroz školu, čitanke i na druge populističke načine, ali to nije u potpunosti moglo poništiti cjelokupno dotadašnje iskustvo, čitalačke navike, tradicionalni književni ukus i sve ono što literatura predstavlja u duhovnom formiranju ljudi koji su i dalje u knjižarama, svojim kućnim ili javnim narodnim i školskim bibliotekama i na druge uobičajene načine mogli da dođu do značajnijih djela naše i svjetske književnosti.

Postojao je izvjestan redukcionizam kojim je na planu književnosti izdvajano i nametano sve ono što više odgovara zahtjevima vremena, što se ne odnosi samo na savremena djela nego i na djela iz književne prošlosti, na pisce stranih književnosti, na odbir djela za knjižare i biblioteke, i sl. Međutim, u cjelini gledano književna ponuda u tom kritičnom, ipak sasvim kratkom periodu nije mogla bitnije uticati na promjenu i revidiranje književnog ukusa i ukupno poetičko preusmjerenje književnosti u smislu njenog odsudnog vezivanja i svođenja na poetiku socijalističkog realizma kao jedinog književnog koncepta.

Poznato je da je afirmaciji književne paradigme koja se na ovaj ili na onaj način dovodi u vezu sa ideološkim i moralnim zaleđem poetike socijalističkog realizma doprinio izvjestan broj pojedinačnih književnih ostvarenja, najviših umjetničkih dometa. Za razliku od međuratnog perioda, kada u okviru pokreta socijalne literature zaista nije bilo velikih i značaj-

nih djela, što tu književnu orijentaciju u neku ruku osuđuje na neuspjeh i diskvalifikaciju, u NOB i neposredno poslije toga javljaju se pisci i djela najvišeg umjetničkog, moralnog i humanističkog značaja i vrijednosti. Dovoljno je samo pomenuti poeme *Jama* Ivana Gorana Kovačića, *Stojanka majka Knežopoljka* Skendera Kulenovića, *Krvava bajka* Desanke Maksimović, itd. Međutim, ono što je u ovom slučaju važno istaći jeste činjenica da ta djela nikad nisu smatrana uzorom stvaralaštva po modelu poetike socijalističkog realizma, što je također jedan od razloga da taj poetički model u našim književnim prilikama nije pokazao veću djelotvornost i samim time nije mogao dublje da se ukorijeni. Ovi primjeri, naprosto, svjedoče da je ono što se željelo ostvariti strogim pravilima poetike socijalističkog realizma, bilo moguće ostvariti i na drugačiji, prihvatljiviji način.

Sve naprijed navedene „prepreke" koje su se našle na putu učvršćivanja i konsolidacije ovog poetičkog obrasca u prvih nekoliko godina poslije oslobođenja 1945. godine, uticale su na to da se on u stvari još nije u dovoljnoj mjeri uspio ni oblikovati, a da je već bilo došlo vrijeme da se od njega odustaje, a potom, čak, razvije i trajan i agresivan, neprijateljski odnos prema njemu.

Naravno, ukoliko fenomen socijalističkog realizma posmatramo na takav način da se na jednom mjestu kontinuirano predoče i povežu svi događaji, akteri, književni listovi i časopisi, književni tekstovi, manifestacije i događaji koji se s tim mogu dovesti u vezu, onda se o socijalističkom realizmu opravdano može govoriti kao o jasno uočljivoj pojavi u jednom periodu razvoja naše književnosti. U takvom kontekstu toj pojavi se i može dati izvjestan značaj u pogledu praktičnog učinka i značaja za njen razvoj i kontinuitet u jednom vremenu. Međutim, u cjelini gledano, ipak se radi o usputnoj, prolaznoj pojavi skromnog značaja koja više fukcioniše na osnovu stereotipa koji je stvoren o njoj, nego o njenom stvarnom učinku i značaju za razvoj i kontinuitet književnosti jugoslovenskog prostora u 20. vijeku.

V.

Poetika socijalističkog realizma u stvari je samo uži aspekt jedne književne paradigme sa širim značenjima koja, najslobodnije rečeno, u sebi sadrži poželjna obilježja i zahtjeve koji se postavljaju pred književnost socijalističkog društva. Taj koncept književnosti, dakle, podrazumijeva i aspekte koji nemaju samo uski poetički karakter, izražen unutrašnjim strukturnim ustrojstvom književnog teksta, nego se tiču ukupne slike svijeta koja je neraskidivo vezana sa konceptom društva u kome se književno djelo rađa i uloge koja se književnosti daje u tome društvu. Prva odrednica pojma *socijalistički realizam* upućuje na ideologiju jednog (socijalističkog) društva, imajući na umu njegovu univerzalnu teorijsku osnovu, ali možda još i više praktičnu razradu i primjenu te ideologije u svim segmentima toga društva. Druga odrednica je ideološki neutralna i tiče se načina kako slika svijeta zasnovana na toj ideologiji treba da se transponuje u umjetničkom djelu.

U skladu sa alternativnim jugoslovenskim konceptom socijalizma raskid sa socijalističkim realizmom podrazumijeva, prvo, izvjesnu promjenu sadržaja pomenute slike svijeta, a potom i načina njenog oblikovanja. Sve veća demokratizacija jugoslovenskog socijalističkog društva prirodno se odražavala i na sliku svijeta u književnosti koja je nastajala u tom društvu, što znači da su postepeno sve više nestajali oni tradicionalni atributi koji su tu sliku karakterisali u prvim godinama poslije rata. Paralelno s tim dolazi i do sve većih pro-

mjena u načinu oblikovanja takve slike koje podrazumijeva sve češću upotrebu modernih književnih postupaka na račun tradicionalnog realističkog metoda.

Proces raskida sa zvaničnom poetikom socijalističkog realizma u jugoslovenskim prilikama početkom pedesetih godina pa nadalje u nekim prilikama dovodi se u vezu sa jednim periodom razvoja naše književnosti koji se imenuje kao sukob modernista i realista, institucionalno iskazan opozicionim odnosom beogradskih časopisa *Savremenik* i *Delo*. Čini se da se taj sukob u nauci o književnosti bez valjanog razloga previše izoštrava i tako njegov značaj precjenjuje i preuveličava, jer postoji primisao da se tu radi o konačnom i odsudnom obračunu sa socijalističkim realizmom. U toj situaciji na časopis *Delo* se, nasuprot *Savremeniku*, ponekad ukazuje kao na „pojam otpora socijalističkom realizmu u srpskoj i tadašnjoj jugoslovenskoj književnosti".[9] Iako taj sukob modernista i realista u književnosti očito nije imao značaj koji mu se ponekad pripisuje, atmosfera i događaji iz toga perioda nisu bili bez određenog značaja i uticaja na opšte stanje u kulturi i umjetnosti. Tada se konačno izvode na čistac i posljednji relikti ideološkog i poetičkog nasljeđa iz poratnih godina kada je socijalistički realizam bio zvanična državno-partijska poetika. Jedan aspekt te ideološko-poetičke zaostavštine odnosi se na tzv. apstraktnu umjetnost, a drugi na dekadenciju. Naime, odnos prema apstrakciji, nasuprot figuraciji, što se prvenstveno odnosilo na likovnu umjetnost, nešto duže se zadržao kao poželjan zvanični poetički model iza koga su bili najveći književni i najveći politički autoriteti toga doba – Krleža i Tito. Apstrakcija u likovnoj umjetnosti bila je ekvivalent modernizmu u književnosti, pa je s obzirom na to da se pitanje modernih književnih postupaka od najranijih pedesetih godina nije postavljalo, uskoro sa dnevnog reda skinuto i pitanje apstraktne umjetnosti. Modernističke tendencije i inovacije u književnosti izravno su se oslanjale na ranije periode domaće književnosti, posebno na avangardističke književne projekte između dva rata, ali i na inostrane, zapadnoevropske književnosti. Za ilustraciju, Popina *Kora* (1953), kao prva lasta naše poratne „modernističke" poezije, očito izrasta iz međuratnog Nastasijevićeg pjesničkog projekta i vinaverovskog shvatanja jezika koje se preko međuratnog perioda prenosi i u prvu deceniju poslije rata. Na drugoj strani, osjeća se uticaj i nekih značajnih modernih zapadnoevropskih pisaca poput Džojsa i Prusta.

Pitanje dekadencije, međutim, koje se također vezivalo za uticaje zapadnih književnosti, nije se odnosilo na inovativnost i modernost književnog postupka, nego na negativističku, destruktivnu sliku svijeta u kojoj dominiraju dekadencija, otuđenost, pasivnost, bezvoljnost, pesimizam, sumor, zloća, niski instinkti i nedostatak perspektive, što se nije smatralo karakteristikom humanitičkog koncepta socijalističkog društva viđenog u stalnom i optimističkom razvoju i napretku. Takva vrsta kontrole i usmjeravanja slike svijeta, bilo da se pojavljivala u vidu autorske, piščeve autocenzure, bilo da se uočavala na planu književne kritike ili društvene promocije i (de)stimulacije, bila je ipak usamljena i marginalna i ostajala je izvan poetičke, tj. unutrašnje strukturne ustrojenosti umjetničkog teksta. Zadugo su ostale, ipak, izvjesne ambicije da se pod kontrolom drže neki aspekti slike svijeta u kojima se krila glavna opasnost za postojeći društveni sistem. Te ambicije, već i u početnoj zamisli dosta neodređene, anemične i jalove, vremenom su sve više slabile, ali je i u novom Programu Saveza komunista iz 1958. godine, u kome se u oblasti umjetnosti i kulture proklamuje estetski pluralizam, još uvijek ostao na snazi jedan instrument moguće kontrole pod imenom idejno jedinstvo Sveza komunista koji bi se s vremena na vrijeme aktivirao i

[9] Ana ĆOSIĆ VUKIĆ, Okrugli sto „Delo (1955-1992)", *Književna istorija*, 40/2008., br. 136, 724.

primjenjivao. Meta toga instrumenta bili su prvenstveno nacionalizam i antikomunizam. Naprijed pomenuti književni slučajevi u vezi sa romanima *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihajlovića i *Nož* V. Draškovića, te sa dramom *Golubnjača* J. Radulovića i zbirkom pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoga upravo su i nastali zbog kontroverzi u vezi sa njihovim mogućim nacionalističkim i antikomunističkim porukama. Međutim, i ovdje, možda, još jednom treba napomenuti da ti i neki drugi napadi na pisce i knjige uopšte nisu izvedeni pod izgovorom primjene poetike socijalistčkog realizma o kojoj su podjednako loše mislili i oni koji su bili predmet tih napada i oni koji su te napade vršili.

Tzv. sukob modernista i realista u osnovi nije ni počivao na poetičkoj nego više na ideološkoj i statusnoj osnovi, jer se zapravo kroz borbu mišljenja o ulozi književnosti u socijalističkom društvu umnogome vodila i borba za sopstveno mjesto u kulturno-književnom životu: „Više je nego jasno da se oni nisu sporili samo oko estetičkih pitanja, književnih stilova, pravaca i poetičkih modela, već, dobrim delom oko prevlasti u književnom životu. Reč je o borbi za razne privilegije – članstva u žirijima, dodelama nagrada, studijskim putovanjima u inostranstvo, članstvu u delegacijama jugoslovenskih pisaca, članstvo u redakcijama i drugim pogodnostima“.[10] Radi se u stvari o jednom veoma živom periodu u razvoju naše poslijeratne književnosti koja se ubrzano oslobađa ideoloških opterećenja, čvršće uspostavlja kontinuitet sa nacionalnom tradicijom i ranijim književnim epohama i hvata priključak sa najnovijim zbivanjim u evropskoj i svjetskoj književnosti. Posebno postaje uočljivo iz Evrope preuzeto pretežno negativističko odnosno pesimističko shvatanje čovjeka i svijeta, proizašlo iz Kamijeve filozofije apsurda, Sartrovog egzistencijalizma i drugih duhovnih tendencija karakterističnih za zapadnoevropske književnosti. Pri tome još jednom treba podvući da ta nova, alijenirana vizija čovjeka, nije prisutna samo u djelima pisaca modernijeg književnog izraza. Naprotiv, možda još i ubjedljivije srećemo je u djelima pisanim bez većih pretenzija na inovaciju književne forme, kao što je, na primjer, bio roman *Derviš i smrt* Meše Selimovića, kao što su djela tzv. „stvarnosne proze“, itd.

Postepena izmjena slike svijeta koja je sada u svakom pogledu univerzalna i bez ikakvog predznaka, onakva kakva je bila i u drugim razvijenim, prije svega zapadnoevropskim književnostima, praćenje svih oblika inovacije u izrazu i književnom postupku, već od kraja šezdesetih, a posebno u sedamdesetim godinama, dovodi do stabilne i zrele književne situacije na svim planovima, što ne znači da se i dalje u svemu tome ne pokušava naći neki naš, alternativni jugoslovenski socijalistički književni model. Posljednji pokušaj te vrste bilo je, na primjer, lansiranje pojma *socijalistički estetizam* Svete Lukića, ali on očito nije preživio i opravdao očekivanja.

U međuvremenu u književnosti i u drugim oblastima umjetnosti nastala su mnoga velika djela. Sve ono što i danas smatramo najboljim u kulturi i umjetnosti druge polovine 20. vijeka, nastalo je zapravo u tom, socijalističkom periodu našeg razvoja. Zato se u našoj književnosti padom komunizma zapravo nije ništa promijenilo: ona je spremno dočekala taj čin. Nažalost, došlo je do regresije u drugom smislu: raspad zemlje doveo je do parcijalizacije dotadašnje univerzlane slike svijeta, ona je vulgarno lokalizovana i nacionalizovana, pri čemu su na scenu stupili metodi kojima se slika o sebi i slika o drugome stavljaju u funkciju krivice ili opravdanja nepojmljive regresije, destrukcije i zločina koje je donio građanski rat. Što je još gore, ta slika se često stvara kao po receptu najrigidnije shvaćene poetike socijalističkog realizma, naravno sa promijenjenim, suprotnim ideološkim predznakom.

[10] R. PEKOVIĆ, *n. dj.*, 706.

Rezime

Na prvi pogled čini se da relativno kratki period od pet-šest godina neposredno poslije Drugog svjetskog rata predstavlja konzistentan isječak književnosti na bivšem jugoslovenskom prostoru koji je čvrsto određen poetikom socijalističkog realizma i na teorijskom i na praktičnom planu. Međutim, skromna književna aktivnost iz toga perioda ipak nije mogla bitnije uticati na promjenu i revidiranje književnog ukusa i ukupno poetičko preusmjerenje književnosti u smislu njenog odsudnog svođenja na poetiku socijalističkog realizma kao jedinog književnog koncepta. U stvari radi se o usputnoj, prolaznoj književnoj pojavi koja više fukcioniše na osnovu stereotipa koji je stvoren o njoj, nego na osnovu njenog stvarnog učinka i značaja za razvoj i kontinuitet književnosti jugoslovenskog prostora u XX vijeku.

Poetik des sozialistischen Realismus (1945–1952): Frage der literarischen (Dis)kontinuität

Zusammenfassung: In dieser Arbeit bespricht der Autor den Begriff des sozialistischen Realismus und weist auf seine Stellung in der Literatur des jugoslawischen Raums in der Zwischenkriegszeit und nach 1945 hin. Sozrealismus sei eine vorübergehende Erscheinung in der Literatur, die mehr auf nachträglichen Vorurteilen basiere als auf ihrer wahren Wirkung und Bedeutung für die Entwicklung und Kontinuität der jugoslawischen Literatur des 20. Jahrhunderts.

Schlüsselwörter: Poetik, Ideologie, sozialistischer Realismus

Literatura

Anđelka CVEJIĆ, „Umetnost u doba kulture“, intervju sa Miškom Šuvakovićem, *Politika*, (Beograd), br. 34539, 3. I. 2010., 11.

Ana ĆOSIĆ VUKIĆ, „Književni počeci Dobrice Ćosića“, *Stare i nove književne teme,* Beograd 2007., 175.-189.

Stanko LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb 1970.

Vladimir LONČAREVIĆ, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.). Teorijske i programske odrednice, književna politika i organizacijska struktura*, Zagreb 2005.

Ratko PEKOVIĆ, Okrugli sto „Delo (1955-1992)“, *Književna istorija*, 40/2008., br. 136.

Staniša TUTNJEVIĆ, *Socijalna proza u Bosni i Hercegovini između dva rata*, Sarajevo 1982.

DESNIČINI SUSRETI 2009. Zbornik radova

Uredili
Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

FF press
Filozofski fakultet u Zagrebu
Zagreb, 2011.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI
sv. 4

Nakladnik
Sveučilište u Zagrebu,
Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije
FF-press

Za nakladnika
Damir Boras

Uredili
Drago Roksandić
Magdalena Najbar-Agičić
Ivana Cvijović Javorina

Recenzent
Velimir Visković

Tiskanje ove knjige potpomoglo je
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Fotografija na naslovnici
Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2011., Filozofski fakultet, FF-press, Zagreb

ISBN 978-953-175-400-2

DESNIČINI SUSRETI 2009.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/6120-111; faks. 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Ivanka Cokol
Marko Maraković
Boris Bui

Lektura i izrada kazala
Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2011.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 777553.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2009.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA